

Voorbij het heetst van de strijd; groepsdynamica of individuele kenmerken bij groepsgeweld?

De auteur, criminoloog, adviseur en buitenpromovendus, vraagt zich af of het terecht is dat groepsdynamische processen tegenwoordig centraal staan als verklaring voor groepsgeweld.

Door Tom van Ham

Huiselijk-geweldplegers die hun vrouw of kinderen mishandelen, *lone wolfs* die aanslagen beramen, verkrachters en moordenaars. Stuk voor stuk voorbeelden van personen wier gewelddadige gedrag een grote maatschappelijke impact heeft. Steevast is er – in de media, in het opsporingsonderzoek van de politie, in de rechtszaak en ook in de wetenschap – aandacht voor de persoon van de dader. Een van de eerste vragen is waarin deze personen zich van 'ons' onderscheiden, en wat hun gedrag kan verklaren. Heel anders is het wanneer demonstraties uit de hand lopen of supportersgroepen met elkaar of de politie op de vuist gaan. Ook dan is de maatschappelijke impact groot. Maar in plaats van aandacht voor de persoon achter de relschopper worden dan voornamelijk de omstandigheden uitgelicht waarin het tot geweld is gekomen. Dat is ook niet verwonderlijk. Onderzoek laat namelijk keer op keer zien dat relschoppers geen doorgewinterde of sadistische geweldplegers zijn; sterker nog, zij lijken juist heel erg op de doorsnee gezagsgetrouwe burger. Groepsdynamische processen die mensen meeslepen in een geweldsuitbarsting staan in verklaringen voor groepsgeweld dan ook centraal. Dit artikel

beoogt, aan de hand van recente empirische inzichten, duidelijk te maken dat de werkelijkheid genuanceerder en complexer is.

Theoretische ontwikkeling in een notendop

Sinds de jaren '60 van de vorige eeuw ontstond in toenemende mate weerstand tegen de toen heersende gedachte dat een gewelddadige menigte simpelweg de eigenschappen van de personen in die menigte weer spiegelde. In tegenstelling tot het beeld dat

De meeste mensen gaan weg als de sfeer grimmig wordt

tot dan toe gemeengoed was, bleken relschoppers namelijk meestal helemaal geen crimineel verleden te hebben. Bovendien toonden observaties aan dat een menigte niet ongericht en ongecontroleerd om zich heen slaat. Het was juist andersom: het geweld beperkt zich specifiek tot degenen die voor een ontstane situatie verantwoordelijk geacht worden (Reicher, 2001).

De intensiteit en heftigheid van collectief geweld, het feit dat 'gewone' burgers zich hieraan schuldig maken en de snelheid waarmee het tot een rel kan komen, vormen een uitdaging bij het vinden van alternatieve verklaringen. Een daarvan – met een sterke, in de afgelopen decennia opgebouwde, empirische basis – is de sociale identiteitstheorie. De kern van deze theorie is de veronderstelling dat mensen zich als bepaalde voorwaarden zijn vervuld, anders gedragen dan zij normaal gesproken doen. Namelijk wanneer zij onrecht waarnemen, een gebrek aan alternatieven om deze aan

te kaarten ervaren en in de gelegenheid zijn om een vuist te maken. Niet de persoonlijke identiteit maar de sociale identiteit – het gedrag van anderen binnen een groep waarmee iemand zich identificeert – geldt dan als leidraad voor gedrag (Tajfel & Turner, 1979; Reicher, 2001).

Groepsdynamische processen, in de vorm van groepsdenken ('wij tegen zij') en triggers of gebeurtenissen die hieraan bijdragen, staan anno 2019 met andere woorden centraal in het verklaren van groepsgeweld. Dit staat in schril contrast met de breed heersende consensus dat cognitieve processen en daarmee samenhangende psychische stoornissen samenhangen met een verhoogd risico op geweldpleging (Raine, 2013). Zo interpreteren mensen met een anti-sociale persoonlijkheidsstoornis sociale cues eerder als vijandig, en volgt daarop sneller een agressieve reactie. Of denk aan iemand met het spreekwoordelijke 'korte lontje' die er om het minste of geringste op loslaat. De vraag of deze individuele kenmerken ook bij groepsgeweldpleging een rol spelen, is onder invloed van het groepsdynamisch perspectief grotendeels genegeerd. Het stellen van deze vraag is echter wel degelijk gerechtvaardigd. Van een menigte is bijvoorbeeld maar een zeer klein deel gewelddadig. De meeste mensen gaan namelijk weg als de sfeer grimmig wordt. Bovendien lijken de meeste mensen die ter plekke blijven, gedreven te zijn door nieuwsgierigheid: zij zijn benieuwd hoe een situatie zich ontwikkelt en mengen zich niet in het strijdgewoel. Er vindt tussen personen die wel en niet deelnemen aan een rel dus een vorm van selectie plaats (Adang, 2011). Daar komt bij dat sommige personen, zoals hooli-

gans, zich niet incidenteel maar juist herhaaldelijk agressief opstellen in collectieve settings (Van Ham, Bremmers & Ferwerda, 2014). De kans dat zij meermaals simpelweg op het verkeerde moment op de verkeerde plaats zijn, is tegelijkertijd maar klein.

Verschillende typen groepsgeweldplegers

Meerdere rellen die in Nederland hebben plaatsgevonden, zijn uitgebreid onderzocht door externe commissies. Voorbeelden daarvan zijn de bestorming van het Maasgebouw bij Stadion De Kuip en ongeregelde heden rondom de wedstrijd FC Utrecht – FC Twente, die beide in 2011 plaatsvonden (Auditteam Voetbal & Veiligheid, 2012a, 2012b). Daarnaast heeft de commissie-Cohen (2013) onderzoek verricht naar de

Rellen ontstaan lang niet altijd spontaan of in reactie op specifieke gebeurtenissen

zogenoeten Project-X rel in Haren in 2012. Empirisch onderzoek onder vanwege deze rellen aangehouden verdachten en als door de Nationale Politie als notoire hooligan aangemerkte personen laat zien dat groepsgeweldplegers geen homogene groep vormen. De meesten hebben totdat zij deelnemen aan een rel (vrijwel) geen eerdere politiecontacten gehad. Een klein deel van de relschoppers komt echter al op jonge leeftijd vanwege allerlei delicten in aanraking met de politie. Hun relgedrag lijkt onderdeel van een breder geweldspatroom

dat veelal ook uitgaans- en huiselijk geweld beslaat (Van Ham et al., 2014, 2015). Vooral binnen deze laatste groep lijkt sprake van persoonlijkheidsproblematiek, die zich kan manifesteren in de vorm van een verhoogde impulsiviteit, disfuncties in de emotioneregulatie en psychische ziektebeelden die daaraan raken (ADHD, antisociale persoonlijkheidsstoornis) (Van Ham et al., 2014). Dit suggereert dat persoonskenmerken bij in ieder geval een kleine groep relschoppers een factor van betekenis zijn.

Verschillende typen groepsgeweld

Rellen ontstaan lang niet altijd spontaan of in reactie op specifieke gebeurtenissen. Een groep kan ook bewust en actief, zonder achterliggende reden, op zoek zijn naar een confrontatie of een confrontatie zelfs in samenwerking met anderen organiseren (Adang, 2011). Bosgevechten – waarbij groepen voetbalsupporters op voorhand afspraken maken over locatie, groeps grootte en ‘spelregels’ – zijn hier misschien wel het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld van (Van Ham et al., 2017). De vooraf gemaakte afspraken beperken het risico op letsel of erger terwijl daar een maximale kick tegenover staat (Kerr & De Kock, 2002). Vecht-afspraken komen in Nederland naar schatting op zijn minst twee keer per maand voor; de aanhang van zowel de traditionele grote clubs als kleinere clubs uit het betaald voetbal zijn daarbij betrokken (Van Ham et al., 2017).¹

‘De politie ontvangt een melding dat twee groepen met elkaar in gevecht zijn bij een outletcenter. De vechtpartij vindt ’s avonds plaats (23.00 uur) op een locatie buiten het centrum van de gemeente Roermond, wat de speel-

gemeente van PSV noch Roda JC is. De betrokken personen reizen per auto en/of trein naar deze locatie. Uit verhoren met de verdachten blijken vechtafspraken vaker plaats te vinden op locaties waar 'niemand er last van heeft'. Sommigen reizen hiervoor zelfs naar het buitenland. Uit een verklaring van een verdachte blijkt dat voor de gemeente Roermond gekozen is, omdat dit voor beide partijen ongeveer even ver reizen is.' Bron: Van Ham et al., 2017.

Vechtafspraken zijn een recentelijk opkomend fenomeen. Deze opkomst kan worden geplaatst binnen een context waarin het aantal zware en middelzware geweldsincidenten is gestabiliseerd dankzij rondom voetbalwedstrijden getroffen maatregelen. Voorbeelden daarvan zijn het plaatsen van verstevigd hekwerk, het instellen van cameratoezicht en het opleggen van combiregelingen zodat uitsupporters enkel op een vooraf vastgestelde wijze de wedstrijd kunnen bezoeken. De mogelijkheden tot het aangaan van een confrontatie rondom een voetbalwedstrijd én de pakkans zijn met andere woorden toegenomen, met als neveneffect dat groepen buiten de wedstrijd(dag) met elkaar op de vuist gaan (Ferwerda et al., 2014).

In tegenstelling tot relschoppers die zich mengen in spontaan ontstane onlusten, hebben deelnemers aan bosgevechten veelal een uitgebreide criminele historie waarin geweldpleging eerder regel dan uitzondering is. De mate van (multipel) psychosociale problematiek onder deze groep sluit bij dit gewelddadige gedrag aan. Dat betekent niet dat groepsdynamische processen geen rol spelen. Hoewel rivaliteit en 'het vereffenen van een rekening' de aanleiding kunnen vormen voor vechtafspraken,

zijn haat en nijd tussen de deelnemende groepen geen randvoorwaarde: na een confrontatie komt het voor dat zij elkaar een high-five geven of gezamenlijk wordt geborrel en bekeken welke schade zij bij elkaar hebben aangebracht. In dergelijke gevallen lijkt de collectieve reputatie van een groep, die kan worden verstevigd door aan een vechtafspraak deel te nemen, leidend. Het mobiliseren van een groep, op komen dagen voor de confrontatie en het winnen daarvan kunnen aan die collectieve reputatie bijdragen. In het verlengde daarvan kan groepsdruk een rol spelen in het besluit van individuen om, ondanks dat zij dit niet willen, toch mee te gaan. Deze groepsdruk kan zich zowel manifesteren in de vorm van beloningen vanwege geleverde prestaties als represailles als niet aan de verwachtingen wordt voldaan: 'Ik heb hen daarnaartoe gereden terwijl ik wist dat ze wilden vechten. Ik had eigenlijk al spijt toen ik in de auto zat, maar toen was er voor mij geen weg meer terug' (Van Ham et al., 2017).

Conclusie

De bevindingen van recente empirische onderzoeken laten zien dat niet als vanzelf verondersteld moet worden dat relschoppers zich in het heetst van de strijd laten meeslepen. Dit geldt des te meer wanneer het geweld geen specifiek aanwijsbare reden heeft, maar bewust wordt gezocht om in bepaalde behoeften – zoals het verwerven van status, als groep of individu, of een drang naar sensatie – te voorzien. De waarheid in een al meer dan een eeuw lopende discussie ligt daarmee, misschien wat saai en voorspelbaar, in het midden. De relatieve bijdrage van groepsdynamische processen

en individuele kenmerken op groepsgeweld loopt uiteen en hangt af van de precieze context waarin het tot geweld komt.

Tom van Ham is adviseur bij Twynstra Gudde en buitenpromovendus aan de Universiteit Leiden. Correspondentie over dit artikel: tvh@tg.nl.

¹ Zie <https://www.youtube.com/watch?v=IJFgWH45Nok> voor beeldmateriaal van dergelijke confrontaties.

Literatuur

Adang, O. (2011). Initiation and escalation of collective violence. In: T.D. Madensen & J. Knutsson (Eds.), *Preventing collective violence*. Boulder, CO: Lynne Rienner (pp. 47-68).

Auditteam Voetbal & Veiligheid (2012a). *Tussen ratio en intuïtie. Een onderzoek naar de ongeregelheden tijdens en na de wedstrijd FC Utrecht – FC Twente op 4 december 2011*. Te downloaden via www.rijksoverheid.nl.

Auditteam Voetbal & Veiligheid (2012b). *Relminuten bij het Maasgebouw. Een onderzoek naar aanleiding van ongeregelheden bij het Maasgebouw op 17 september 2011*. Te downloaden via www.rijksoverheid.nl.

Cohen-Committee (2013). *The best of both worlds. You only live once*. Available for download at www.rijksoverheid.nl.

Ferwerda, H., Ham, T. van, Appelman, T. & Bremmers, B. (2014). *Raak geschoten? Een onderzoek naar de werking van maatregelen tegen geweld en overlast rondom het betaald voetbal*. Arnhem: Bureau Beke.

Ham, T. van, Bremmers, B. & Ferwerda, H. (2014). *Portretten van notoire ordeverstoorders. Kenmerken en achtergronden van notoire ordeverstoorders binnen het voetbal*. Arnhem: Bureau Beke.

Ham, T. van, Blokland, A.A.J., Ferwerda, H.B., Doreleijers, T.A.D. & Adang, O.M.J. (2015). Jekyll or Hyde? Examining the criminal careers of public violence offenders. *European Journal of Criminology*, 14(4): 415-433.

Ham, T. van, Scholten, L., Lenders, A. & Ferwerda, H. (2017). *Vechten op afspraak. Inzicht in het fenomeen en input voor de ontwikkeling van een politiestrategie*. Apeldoorn: Politie & Wetenschap.

Kerr, J.H. & Kock, H. de (2002). Aggression, violence, and the death of a Dutch soccer hooligan: A reversal theory explanation. *Aggressive Behavior*, 28: 1-10.

Reicher, S. (2001). The psychology of crowd dynamics. In: M.A. Hogg & R.S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes*. Malden: Blackwell Publishers (pp. 182-208).

Raine, A. (2013). *The anatomy of violence. The biological roots of crime*. Londen: Allen Lane.

Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole (pp. 33-47).
